

Η τεχνολογία στον αρχιτεκτονικό λόγο

Ο εντοπισμός μιας απουσίας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ σήμερα τα κείμενα των αρχιτεκτόνων και αναζητώντας την παρουσία ενός λόγου για την τεχνολογία διαπιστώνουμε μια απουσία: Κανένας λόγος που να στηρίζεται σε ένα συνολικό τεχνολογικό όραμα και μέσω αυτού να διεκδικεί έναν κανονιστικό ρόλο για την αρχιτεκτονική σύνθεση. Αντίθετα, εντοπίζουμε ένα πλήθος ισχυρών λόγων για την τεχνολογία που αναφέρονται όμως σε μερικές απόψεις του κτιριακού έργου, που δεν διεκδικούν να το διαμορφώσουν στο σύνολό του, αλλά να το ελέγξουν.

Έτσι η αντισεισμική προστασία της κατασκευής, η εξοικονόμηση ενέργειας, η προστασία κατά της φωτιάς, η ηχομόνωση, συνιστούν σχετικά αυτόνομες περιοχές ανάπτυξης ενός λόγου για την τεχνολογία και διατύπωσης στόχων που δεν προδιαγράφουν τις γενικές αρχές της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, αλλά την παρακολουθούν σε όλα τα στάδια της προβάλλοντας επιμέρους, πλην όμως καθοριστικές, απαιτήσεις, τις οποίες οφείλει να ικανοποιήσει το τελικό αποτέλεσμα της δουλειάς του αρχιτέκτονα. Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε την απουσία ενός καθολικού τεχνολογικού οράματος που να επιθυμεί να καθοδηγήσει την αρχιτεκτονική σκέψη στο σύνολό της.

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν αφορούν μόνο τον ελληνικό χώρο. Ήδη, εδώ και μια δεκαετία, όσοι ασχολούνται στον διεθνή χώρο με την εκβιομηχάνιση της κατασκευής, σαν κατ' εξοχήν έπαλξη ενός τεχνολογικού λόγου για την αρχιτεκτονική, βλέπουν να πληθαίνουν τα σημάδια μιας μετατόπισης του κέντρου βάρους των απόψεων: Αντί για παραγωγή εν σειρά και τυποποίηση των βιομηχανικών προϊόντων της κατασκευής, γίνεται λόγος για τυποποίηση και εξορθολογισμό των κυκλωμάτων πληροφορίας και των σχέσεων αυτών που συμμετέχουν στην παραγωγή του χώρου. Αντί για συμβατότητα προκατασκευασμένων στοιχείων, γίνεται λόγος για συμβατότητα προγραμμάτων σχεδιασμού και ελέγχου της κατασκευής. Τον α priori τεχνολογικό καθορισμό του αρχιτεκτονικού έργου αντικαθιστά η απορία για την στρατηγική που πρέπει να ακολουθηθεί.

Έτσι, δεν προξενεί έκπληξη ότι μια σχετικά πρόσφατη έκθεση στη Γαλλία, με τίτλο «Η μοντέρνα κατασκευή», χρησιμοποιεί σαν προμετωπίδα της ένα απόσπα-

σμα από τον Κλαούζεβιτς ελεύθερα μεταφρασμένο: «Η στρατηγική επεξεργάζεται τα σχέδιά της και οργανώνει τις διάφορες δεσμεύσεις της. Δεδομένου ότι όλες οι αποφάσεις δεν μπορεί παρά να στηρίζονται σε υποθέσεις που δεν πραγματοποιούνται πάντα και μια ολόκληρη σειρά θέσεων πιο ειδικών δεν είναι δυνατόν να καθοριστούν εκ των προτέρων, συνεπάγεται ότι η στρατηγική οφείλει να συνοδεύει τις επιχειρήσεις στο πεδίο ώστε να παρθούν όλες οι απαραίτητες θέσεις και να γίνουν οι γενικές αλλαγές που επιβάλλονται συνεχώς. Έτσι λοιπόν η στρατηγική δεν μπορεί σε καμία στιγμή να αποσυρθεί από το παιχνίδι».¹

Προβάλλεται λοιπόν η άποψη ότι η βιομηχανία (της κατασκευής) δεν αναζητά να συλλάβει μια συνολική στρατηγική ανεξάρτητη από τα δεδομένα των τόπων όπου θα γίνουν οι επεμβάσεις της, και κατ' επέκταση αποδέχεται την συνύπαρξη αφ' ενός του βιοτέχνη, κατόχου εξειδικευμένων τεχνοτροπιών με ιστορική καταβολή, αφ' ετέρου των βιομηχανικών τεχνικών χωρίς να αποβλέπει στη μετατροπή του εργοτάξιου σε εργοστάσιο.²

Ωστόσο αυτή η κατάσταση πραγματών δεν σημαίνει καμιά υποχώρηση της βιομηχανίας. Αν το όραμα σήμερα δεν είναι η παραγωγή εν σειρά ομοιόμορφων τύπων κτιρίων, είναι γιατί η ένταξη βιομηχανικών προϊόντων σε συμβατική/παραδοσιακή κατασκευή φαίνεται να είναι η κυρίαρχη οπτική γωνία μέσα από την οποία η βιομηχανία βλέπει την επαφή της με την κατασκευαστική πραγματικότητα. Η εικόνα ενός κτιρίου παραγμένου βιομηχανικά στο σύνολό του παύει να τροφοδοτεί τον μύθο της ανάπτυξης και δεν συμμετέχει στα νέα θεωρητικά σχήματα. Ακόμα αναγνωρίζεται ότι ο νέος μύθος, το ρομπότ, παράγει βιομηχανικά προϊόντα κατά παραγγελία προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες απαιτήσεις κάθε αρχιτεκτονικού έργου. Η βιομηχανική παραγωγή αρνείται να συνδεθεί με μια συγκεκριμένη μορφή εύκολα αναγνώσιμη στο χώρο. Και αυτή ακριβώς είναι η νέα ισχύς της: επιχειρηματολογία για τη δυνατότητά της να υλοποιήσει οποιαδήποτε μορφή κτιρίου. Απαντά έτσι στις βασικές κατηγορίες που απευθύνθηκαν από τους M. Culot και L. Krier στον T. Maldonado.³ Μένουν λοιπόν μετέωρες όσες κριτικές επιτιθέμενες στο μοντέρνο κίνημα και εκκείνες τις μορφές εκβιομηχάνισης της κα-

τασκευής θεωρούσαν ότι απαντούν στα επιχειρήματα ετούτης, της σημερινής.

Τα παραπάνω θέλουν να τονίσουν ότι η κρίση του αρχιτεκτονικού λόγου για την τεχνολογία δεν είναι ελληνικό φαινόμενο. Αφορά όμως και την Ελλάδα, στο βαθμό που εκείνο που προτείνεται σαν μοντέλο της νέας τεχνολογίας (μικρές επεμβάσεις, ένταξη βιομηχανικών προϊόντων σε συμβατική κατασκευή, σεβασμός του ιστού της πόλης και των τοπικών μορφολογικών ιδιωμάτων) φαίνεται να είναι ήδη το κατασκευαστικό περιβάλλον που συναντάμε γύρω μας.

Ωστόσο ο σημερινός αρχιτεκτονικός λόγος, ο εντός των τειχών, δεν συμμερίζεται καμιά απορία. Αυτό που προτείνεται μοιάζει να υπάρχει ήδη, είναι αυτό που, εντελώς φυσικά θα λέγαμε, συμβαίνει γύρω μας. Ακόμα περισσότερο, κοιτώντας προς τα πίσω, διαβάζοντας αυτά που γράφτηκαν τις τελευταίες δεκαετίες, δεν εντοπίζουμε παρά ελάχιστες μεμονωμένες απόψεις που πρότειναν τη ριζική αλλαγή του τρόπου παραγωγής του χώρου και που θα αναλάμβαναν να παίξουν σήμερα το ρόλο αντίπαλου στη δημιουργία της νέας άποψης, κυρίως όσον αφορά στις τεχνολογικές συνιστώσες της. Σε αυτές τις απόψεις θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να αναφερθούμε, γιατί συμμετέχουν στη σύγχρονη παράδοση του ελληνικού μοντέρνου.

Στο τέλος της δεκαετίας του '60 εντοπίζουμε, σαν να συνιστούν ένα νεφέλωμα, απόψεις που προβάλλουν ένα νέο τε-

χνολογικό όραμα πριμοδοτώντας την τεχνολογική συνιστώσα του αρχιτεκτονικού λόγου. Είναι αποσπασματικές, δεν συνδέονται αναγκαστικά μεταξύ τους, δεν προκαλούν καμιά ευρύτερη συζήτηση, δεν υλοποιούνται σε κανένα πρόγραμμα κρατικής πολιτικής με σημαντική εμπέλευση. Μιλάμε κυρίως για άτομα που οραματίζονται μια υπέρβαση της ελληνικής κατασκευαστικής πραγματικότητας, που θα συμπαρέσουν την αρχιτεκτονική σε νέους δρόμους. Ξεχωρίζει από αυτό το νεφέλωμα ένα αρχιτεκτονικό σύνδεσμο: Τον Δεκέμβριο του 1966 πραγματοποιείται στην Πάτρα το ΣΤ' Αρχιτεκτονικό συνέδριο με τίτλο «Ελληνική Αρχιτεκτονική και Σύγχρονη Τεχνολογία». Τα πορίσματά του⁴ επιθυμούν να συμβάλουν στη συγκεκριμενοποίηση ενός αρχιτεκτονικού δόγματος, με την έννοια που δίνει σε αυτό τον όρο ο J.P. Epron.⁵ Το δόγμα μπορεί να θεωρηθεί σαν λόγος που προσδιορίζει μια συνεκτική μελλοντική δράση, μια επαγγελματική στρατηγική. Τα βασικά χαρακτηριστικά ενός τέτοιου λόγου διακρίνονται στα πορίσματα του Συνεδρίου:

- Μια συμπυκνωμένη ανάλυση της υπαρχουσας κατάστασης που υπογραμμίζει τα προβλήματα κατοικίας, ειδικά των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων.
- Ένας σαφής καθορισμός του στόχου που στην προκειμένη περίπτωση είναι η μείωση του κόστους κατασκευής της κατοικίας.

- Ένας προσδιορισμός των μέσων που πρέπει να μπουν σε εφαρμογή για να επιτευχθεί ο στόχος. Στην προκειμένη περίπτωση προβάλλεται η εκβιομηχάνιση της κατασκευής σαν μόνη τεχνολογία που θα επέτρεπε τη λύση του προβλήματος της κατοικίας.

- Τέλος, και κυρίως, η διεκδίκηση εκ μέρους των αρχιτεκτόνων του να αναγνωριστούν σαν οι μόνοι ικανοί να θέσουν την τεχνολογία στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου με στόχο τη λύση του προβλήματος.

Έτσι ο αρχιτεκτονικός λόγος θίγει με μια κίνηση, ταυτόχρονα, τόσο το ζήτημα του καθεστώτος (status) του αρχιτέκτονα, όσο και του καθεστώτος της τεχνολογίας συμμετέχοντας σε μια γενικότερη συζήτηση για τη σκοπιμότητα της τεχνολογίας. Το ζητούμενο είναι διπλό: Από τη μια η νομιμοποίηση της εκβιομηχάνισης της κατασκευής (σαν μέσου για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων) και από την άλλη νομιμοποίηση του αρχιτέκτονα (σαν κύριου συντονιστή αυτής της προσπάθειας εφαρμογής της νέας τεχνολογίας). Βεβαίως προβάλλεται το ότι η νέα κατασκευαστική νόρμα (προκατασκευή) βρίσκεται σε ριζική τομή με την υπαρχουσα (συμβατική κατασκευή) και στηρίζεται έτσι το επιχείρημα του νεωτερισμού της πρότασης. Όμως αποσιωπάται η ριζική αναδιάρθρωση των επαγγελματιών της οικοδομής που συνεπάγεται η εφαρμογή της νέας κατασκευαστικής νόρμας καθώς και το κοινωνικό κόστος των προτεινόμενων αλλαγών. Εκείνο που προέχει είναι η καθαρή και χωρίς αντιφάσεις υποστήριξη της σκοπιμότητας εφαρμογής μιας τεχνολογίας.

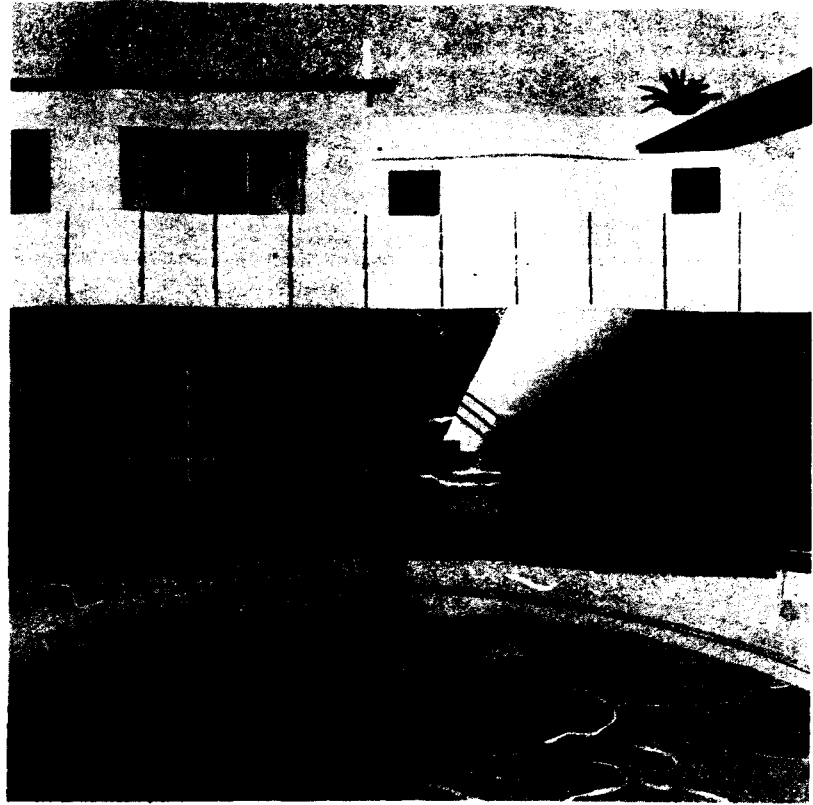
Είναι μία από τις στιγμές που η τεχνολογία της κατασκευής επιδιώκει να προσδιορίσει τον αρχιτεκτονικό λόγο και να τον υποτάξει.⁶ Η συγκυρία ευνοεί μια τέτοια τοποθέτηση: Η βιομηχανία παρουσιάζει για πρώτη ίσως φορά μια εικόνα που υπόσχεται ενώ είναι ασφύστατα ορατό το προς επίλυση πρόβλημα κατοικίας. Ταυτόχρονα ένας ικανός αριθμός Ελλήνων τεχνικών είναι σε θέση να χειριστεί τα τεχνικά ζητήματα που θα προέκυπταν από την εφαρμογή της προκατασκευής.⁷

Παρ' όλα αυτά, η νέα επιζητούμενη επαγγελματική στρατηγική, το νέο δόγμα, δεν είναι και τόσο νέα. Στα τέλη της δεκαετίας του '80, όπου βρισκόμαστε, έχει ήδη μια ιστορία εφαρμογών 20 ετών στην πολιτική κατοικίας σε χώρες της Ευρώπης και ήδη έχουν αρχίσει να διατυπώνονται απόψεις που ασκούν έντονη κριτική. Οι αρχιτέκτονες που αναλαμβάνουν να το υποστηρίξουν, γνώστες των διεθνών τάσεων, προτείνουν ευθύς εξαρχής μια «κριτική διάρθωση» των στόχων της εκβιομηχάνισης της κατασκευής και τοπο-

θετούνται μέσα στο θεωρητικό ρεύμα που μια δεκαετία αργότερα θα την αρνηθεί σαν συνολικό μοντέλο παραγωγής του χώρου.

Δεν αναφέρομαι τόσο σε απόψεις όπως αυτές του Π. Μιχαήλ,⁸ που με την εισήγησή του στο ΣΤ' Αρχιτεκτονικό Συνέδριο θα διατυπώσει κριτικές παρατηρήσεις για τη βιομηχανοποίηση της κατασκευής, όσο σε απόψεις σαν αυτή του Δ. Κονταγγύρη. Με την εισήγησή του στο ίδιο συνέδριο θα προτείνει με σαφήνεια ένα πρόγραμμα εφαρμογής της προκατασκευής, που ωστόσο θα περιλαμβάνει μια αντίφαση καθοριστική για την περαιτέρω εξέλιξη του μοντέλου. Αν και αναγνωρίζει ότι η κλειστή προκατασκευή αποτελεί το «βρεφικό στάδιο» της μηχανοποίησης της κατασκευής⁹ και περιορίζει την ελευθερία και την ποικιλία των συνθέσεων, ενώ η ανοικτή προκατασκευή ανταποκρίνεται καλύτερα στις απαιτήσεις των αρχιτεκτονικών έργων, προτείνει την άμεση εφαρμογή της πρώτης για να αντιμετωπιστούν οι επείγουσες ανάγκες, ενώ η δεύτερη θα εφαρμοζόταν σε ένα ύστερο στάδιο αφού είχαν δημιουργηθεί οι συνθήκες ανάπτυξής της. Συνυπάρχουν έτσι στον ίδιο προγραμματικό λόγο το μοντέλο (κλειστή προκατασκευή, όπου παράγονται δομικά στοιχεία «με βάση τα συγκεκριμένα σχέδια μιας συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής σύνθεσης» με στόχο να επαναληφθούν σε ομοιόμορφες επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας) και η κριτική διόρθωσή του (ανοικτή προκατασκευή, όπου διαφορετικές βιομηχανίες παράγουν διαφορετικά στοιχεία του κτιριακού συνόλου με στόχο να παραχθεί μια ποικιλία αρχιτεκτονικών έργων).¹⁰ Η πλάστιγγα ωστόσο φαίνεται να γέρνει προς την ανοικτή προκατασκευή, καθώς το αίτημα για μια αρχιτεκτονική σύνθεση που δεν θα δεσμεύεται παρά μόνο μερικά από την επιλογή τεχνολογίας κερδίζει σταθερά έδαφος, στο ίδιο το εσωτερικό των απόψεων που προβάλλουν τον υπερχαρορισμό της αρχιτεκτονικής από τη βιομηχανία.

Μέσα στο ίδιο πνεύμα κριτικής διόρθωσης της προκατασκευής, όπως εφαρμόστηκε στην Ευρώπη μετά τον πόλεμο, θα κινηθούν και απόψεις όπως αυτές του Α. Τομπάζη¹¹ και του Τ. Ζενέτου.¹² Ο Α. Τομπάζης θα προτείνει το θεωρητικό μοντέλο της «χωροκατασκευής», ενός σκελετού που επάνω του θα «κουμπώνουν» βιομηχανοποιημένα ελαφρά μοναδιαία στοιχεία. Η εναλλαξιμότητα αυτών των στοιχείων θα εξασφαλίζει την προσαρμογή του κελύφους στις ιδιαίτερες απαιτήσεις των κατοίκων. Όσο και αν η πρότασή του είναι, όπως ο ίδιος υπογραμμίζει, υπεραπλουστευμένη, θέτει, μέσα από την εικονογράφηση του διαχωρισμού σκελετός/στοιχεία πλήρωσης, το ζήτημα της

ευελιξίας του τεχνολογικού μέσου ώστε να μπορεί να προσαρμοστεί σε διάφορες καταστάσεις.

Στην προέκταση αυτής της προβληματικής βρίσκεται μια ολόκληρη κατηγορία ανερχόμενων απόψεων για το βιομηχανικό σχέδιο που προσπαθούσαν να εντάξουν τον καταναλωτή όχι σαν παθητικό άτομο αλλά σαν συμμετέχοντα στην τελική μορφοποίηση του προϊόντος. Το «κιτ» και τα «μαστορέματα» θα αποτελέσουν τις επάλξεις αυτής της άποψης.¹³ Σχεδόν ταυτόχρονα ο Τ. Ζενέτος ενώ προτείνει μια τεχνολογική ουτοπία βασισμένη στο δίδυμο σκελετός/στοιχεία πλήρωσης,¹⁴ ασκεί έντονη και ουσιαστική κριτική στο διαχωρισμό αυτό, αφού βλέπει ότι μια άμεση εφαρμογή του, με δεδομένη την οικονομική συγκυρία της εποχής, θα είχε σαν μόνο αποτέλεσμα να βοηθήσει την οικοδομική βιομηχανία να ξεπεράσει την κρίση και την κριτική που υφίστατο χωρίς να επιτρέψει την απελευθέρωση του κατοίκου/χρήστη προϊόντων και την υλοποίηση των επιθυμιών του. Ο Τ. Ζενέτος θα κρατήσει ωστόσο τη διχοτομία φορείς/στοιχεία πλήρωσης, θα εφοδιάσει τα δύο σκέλη της με διαφορετικές λειτουργίες και διάρκεια ζωής (τα στοιχεία πλήρωσης «καταναλώνονται» από τον κάτοικο ενώ ο σκελετός διαρκεί) και θα τα τοποθετήσει στο εσωτερικό μιας συνολικής ουτοπικής πρότασης με τίτλο «Ηλεκτρονική πολεοδομία».

Παρουσιάζονται λοιπόν σε ελάχιστο χρονικό διάστημα απόψεις που καλύ-

πτουν όλο το δυνατό φάσμα προβληματικών σχετικά με τη βιομηχανοποίηση της κατασκευής. Ωστόσο οι απόψεις αυτές δεν θα βρουν ερείσματα στην ελληνική κατασκευαστική πραγματικότητα. Ο εκσυγχρονισμός της κατασκευής, όπως και όπου πραγματοποιείται, αναφέρεται σε τμήματα του κτιριακού συνόλου (τοιχοπετάσματα, δάπεδα, κουφώματα, μονώσεις). Οι αλλαγές που προτείνονται από την μεριά της οικοδομικής βιομηχανίας είναι αποσπασματικές και δεν αναζητούν μια ριζική αλλαγή του καταμερισμού εργασίας στο σύνολο της οικοδομής, όσο σημαντικές και αν είναι στον τομέα τους. Μπορούμε χαρακτηριστικά να αναφέρουμε τη σταδιακή αντικατάσταση των ξύλινων κουφωμάτων από τα κουφώματα αλουμινίου, που συνεπάγεται σημαντικές μεταβολές στα επαγγέλματα του μαραγκού και του σιδερά. Ακόμα την σταδιακή εμφάνιση και επικράτηση των τοιχοπετασμάτων στα κτίρια γραφείων.¹⁵

Μπορούμε να πούμε ότι το κατασκευαστικό περιβάλλον μεταλλάσσεται χωρίς να καρποφορούν οι συνολικές θεωρητικές προτάσεις τεχνολογικού υπερχαρορισμού του αρχιτεκτονικού έργου. Παρατηρούνται σταδιακές και επιμέρους αντικαταστάσεις της συμβατικής τεχνολογίας με εξελιγμένη, που σημαίνει μια επιλεκτική είσοδο των βιομηχανικών προϊόντων, ή καλύτερα των νέων τεχνολογιών, τόσο στο έργο όσο και στην κατασκευαστική διαδικασία. Τα προβλήματα που αναδύονται σχετίζονται έτσι με

την αναζήτηση μιας νέας λειτουργικής και μορφολογικής ενότητας του αρχιτεκτονικού έργου που διαφέρει αλλά δεν είναι άλλο, καθώς και με ζητήματα οργάνωσης των σχέσεων των παραγόντων που συμμετέχουν στο σχεδιασμό/κατασκευή και που τίθενται σε κατάσταση προσωρινής αποσταθεροποίησης.¹⁷

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το ζητούμενο είναι η υποταγή κάθε νέας μερικής τεχνολογικής αλλαγής στους στόχους που θέτει το αρχιτεκτονικό έργο. Επίσης σε αυτό το περιβάλλον των σταδιακών και επιμέρους τεχνικών αλλαγών, ο ρόλος των αρχιτέκτονα δεν αμφισβητείται. Αντίθετα, ο αρχιτέκτονας προϋποτίθεται σαν συντονιστής με την έννοια που δίνει σε αυτόν τον όρο ο J.P. Epron, δηλαδή σαν γνώστης όχι των τεχνικών αλλά του τρόπου σύνδεσης, συνύπαρξης των διαφορετικών (παλιών και νέων) τεχνολογιών σε ένα νέο ενιαίο όλο.¹⁸

Η έννοια του αρχιτέκτονα συντονιστή δεν είναι οπωσδήποτε νέα. Ωστόσο ο J.P. Epron της προσδίδει ένα νέο περιεχόμενο και αναλυτική αξία αφού τη συνδέει με τις τεχνολογικές αλλαγές και την ανάγκη του θεσμού για αναπροσαρμογή χωρίς ρήξη. Από αυτή την άποψη είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε τις απόψεις που στέκονται στο μεταίχμιο της αναγνώρισης της υποταγής του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε κάποιες τεχνικές αρχές με οικουμενική, αφηρημένη διάσταση, και της ένταξης στοιχείων που προβάλλουν την τοπική ιδιαιτερότητα, τη μοναδικότητα, την ποικιλία. Με τα μέχρι τώρα δεδομένα, ο τονισμός της πρώτης συνιστώσας θα επέτρεπε την ένταξη νέας τεχνολογίας στην κατασκευή, ενώ η δεύτερη συνιστώσα θα έλεγχε και θα οριοθετούσε αυτή την ένταξη.

Χωρίς να είναι δυνατόν να γίνει αναφορά, στα πλαίσια αυτού του σημειώματος, στο πλήθος των κειμένων που ασκούν αυτή τη μορφή αρχιτεκτονικού λόγου, διαλέγω ένα μόνο γιατί είναι ίσως αυτό που εκφράζει καθαρότερα αυτή την άποψη χωρίς να κάνει απ' ευθείας αναφορά στην τεχνολογία. Ακόμα γιατί ένας από τους συγγραφείς του σε παλαιότερο κείμενό του, αναφερόμενος στις «επτά πλάνες της σύγχρονης αρχιτεκτονικής», στέκεται κριτικά απέναντι σε αυτό που θεωρείτο παντοδυναμία της τεχνολογίας και ολική εφαρμογή των αρχών της βιομηχανίας στην κατασκευή.¹⁹ Η διπλή αναφορά των Α. Τζώνης και L. Lefabre στον «κάνναβο» και την «πορεία»,²⁰ αναλύοντας το έργο του Δ. και της Σ. Αντωνάκη, καλλιεργεί τη θεωρητική διάκριση μεταξύ της «αφηρημένης τάξης» που επιβάλλει ο κάνναβος (με όλη την ισχύ του σαν σχεδιαστικό μέσο εξορθολογισμού της κατασκευής) και της «διευθέτησης τύπων για μια συγκεκριμένη περι-

πτωση» που προτείνει η «πορεία». Ταυτόχρονα όμως προδιαγράφει και τις δυνατότητες επιτυχούς συνύπαρξης τους στο ίδιο αρχιτεκτονικό έργο. Θα θεωρούσαμε μια τέτοια άποψη σαν χαρακτηριστική της μετά την προκατασκευη περιόδου, αφού θέτει το πρόβλημα της συνύπαρξης της ορθολογικής οργάνωσης της κατασκευής και της υποταγής στις προσαγές της «δημιουργίας τόπου».

Όσο η πλάστιγγα δεν κλείνει προς τη μια συνιστώσα ή την άλλη, όσο δηλαδή ο αρχιτεκτονικός λόγος δεν έχει την τάση να αποφασίζει για το μοντέρνο ή το παραδοσιακό, για το διεθνές ή το τοπικό, τόσο θα έχει τη δυνατότητα να συλλάβει ότι μια νέα τεχνολογία έχει την ικανότητα να αναλάβει και να διεκπεραιώσει και τα δύο. Εκείνο που απασχολεί τη νέα τεχνολογία είναι να ορίσει τους δρόμους και τις τεχνικές της ποικιλίας, της διαφοροποίησης, του ίδιου μέσα στο διαφορετικό. Γιατί, όπως σημειώνει ο M. Jimenez με αφορμή την από πολλούς χρησιμοποιούμενη δεδομένη αντίθεση επιστημονικού και λογοτεχνικού λόγου: «Σήμερα ένας τρίτος λόγος λαμβάνει τη θέση του διαιτητή, ένας λόγος διαχείρισης και προγραμματισμού, λόγος συλλογής δεδομένων και διάδοσης πληροφοριών... δια μέσου του οποίου ορίζεται ο λόγος της εξουσίας. (Και)... αντίθετα με ορισμένες έμμονες ιδέες, αυτός ο λόγος δεν αναιρεί τους άλλους δύο, τους προϋποθέτει και τροφοδοτείται από αυτούς, προϊστάται».²¹ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «La construction moderne», *Bulletin d'informations architecturales*, suppl. au n° 70, Οκτ. 1982, σ. 2.
2. Ό.π.
3. M. Culot, L. Krier, «Lettre ouverte a Maldonado», *Archives d'Architecture Moderne*, n° 17, 1980, σ. 84-85.
4. Βλ. *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1/1967, σ. 303-304.
5. J.-P. Epron, *L'architecture en la règle*, ed. Martaga, Bruxelles, 1981, σ. 229-267.
6. J.-P. Epron, ό.π.
7. Αναφέρουμε δύο συνέδρια που έγιναν εκείνη την περίοδο με τίτλο: *Σεμινάριο επί της δομικής προκατασκευής*, Αθήνα 1972, οργανωμένο από την Ελληνογαλλική Ένωση, και *Δομική Προκατασκευή*, Αθήνα 1973, οργανωμένο από το Τ.Ε.Ε.
8. Π. Μιχελή, «Η νεοελληνική αρχιτεκτονική και η τροπή των καιρών», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 2/1968, σ. 18-21.
9. Δ. Κονταργύρης, «Δυνατότητες εφαρμογής της προκατασκευής στην Ελλάδα», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 2/1968, σ. 116-120.
10. Ό.π., σ. 116.
11. Α. Τομπάζης, «Η χωροκατασκευή», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 2/1968, σ. 112-115.

12. *Τάκης Ζενέτος 1926-1977*, εκδ. Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα, 1978.
13. Για μια ενδιαφέρουσα κριτική της εφαρμογής αυτών των απόψεων στην κατασκευή με τίτλο «Επιτέλους ελεύθεροι και υποταγμένοι!», βλ. E. Girard, «Enfin libres et soumis!», *Architecture d'Aujourd'hui*, n° 174, Ιούλιος-Αύγουστος 1974, σ. 10-17.
14. T. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 7/1973, σ. 112-119.
15. Βλ. και Ν. Καλογεράς, «Το κατασκευαστικό περιβάλλον στην Ελλάδα, μια κριτική θεώρηση», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1974, σ. 77-83.
16. Στην ιστορική διάσταση των σταδιακών και επιμέρους αντικαταστάσεων στην Ελλάδα στο γύρισμα του αιώνα αναφέρονται και οι Ν. Καλογεράς και Ε. Καλαφάτη στο υπό έκδοση άρθρο τους «Η ανανέωση της κατασκευής και η σχέση της με την αρχιτεκτονική μορφή στην Ελλάδα, στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ού αιώνα», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*. Ακόμα θα πρέπει να αναφέρουμε τους F. Loyer, «Κριτική της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 2/1968, σ. 22-35, και Δ. Φιλίππιδη, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα, 1984.
17. Ν. Καλογεράς, «Το κατασκευαστικό περιβάλλον...», ό.π., σ. 82.
18. J.P. Epron, *L'architecture et la règle*, ό.π.
19. Α. Τζώνης, «Σημειώσεις πάνω σε επτά πλάνες της σύγχρονης αρχιτεκτονικής», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1/1967, σ. 82-83.
20. Α. Τζώνης, L. Lefabre, «Ο κάνναβος και η πορεία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 18/1981, σ. 164-178.
21. M. Jimenez, *Vers une esthetique negative*, Adorno et la modernité, ed. Le Sykomore, Παρίσι 1983, σ. 27.

